

50 de ani de la semnarea Actului Final de la Helsinki

Conferința de celebrare a evenimentului, Helsinki, Finlanda, 10 - 13 iunie 2025

După doi ani de negocieri derulate sub titlul „Conferința pentru Securitate și Cooperare în Europa” (CSCE), un număr de 35 de state: țările europene¹, Canada și cele două Mari Puteri, Uniunea Sovietică și Statele Unite, au semnat la 1 august 1975 „Actul Final de la Helsinki” (deseori numit „Acordurile de la Helsinki”). Înțelegerea era menită să destindă relațiile dintre Est și Vest și să reducă astfel amenințarea unei îngrozitoare conflagrații².

Eforturile statelor participante au urmărit definirea în comun a trei seturi de reglementări, numite Coșuri. Primul privea principiile care ghidează relațiile dintre statele participante (Decalogul³). Al doilea Coș se referea la cooperarea economică, științifică și tehnologică, la domeniul afacerilor, la cooperarea industrială și la conectarea rețelelor de transport, la creșterea fluxului de informații. Al treilea Coș fusese dedicat problematicii drepturilor omului, incluzând abordarea umană a reunirii familiilor, a căsătoriilor și a călătoriilor, îmbunătățirea condițiilor de lucru ale jurnaliștilor și extinderea schimburilor culturale⁴.

Actul final a stabilit ținerea unor Conferințe de Securitate și Cooperare în Europa periodice. Prima se va desfășura la Belgrad, între octombrie 1977 și martie 1978. Vor urma Conferințele de la Madrid (1980-1983) și de la Viena (1986-1989).

Al treilea Coș și referirile adiacente la respectarea drepturilor omului, incluzând angajamentele stabilite de principiul al VII-lea, de respectare a drepturilor și libertăților fundamentale, au constituit terenul principal de confruntare la Helsinki. Acestea aveau să joace un rol cheie în cele ce vor urma Actului final⁵.

1 Cu excepția Albaniei și Andorei.

2 Deși nu era un tratat, Actul final avea și consecințe juridice, precum recunoașterea granițelor europene din acel moment. Unele frontiere apărute după cel de-Al Doilea Război Mondial nu fuseseră acceptate formal până atunci.

3 Numele indică existența a 10 puncte tematice: 1. Egalitate suverană, respectarea drepturilor inerente suveranității; 2. Abținerea de la amenințarea sau utilizarea forței; 3. Inviolabilitatea frontierelor; 4. Integritatea teritorială a statelor; 5. Soluționarea pașnică a disputelor; 6. Neintervenția în afacerile interne; 7. Respectarea drepturilor omului și a libertăților fundamentale, inclusiv libertatea de gândire, conștiință, religie sau credință; 8. Egalitatea în drepturi și autodeterminarea popoarelor; 9. Cooperarea între state; 10. Îndeplinirea cu bună-credință a obligațiilor prevăzute de dreptul internațional.

4 La nivelul opiniei publice s-a vorbit mai puțin despre un al patrulea Coș privind procedurile de monitorizare a implementării Actului final și planificarea viitoarelor întâlniri.

5 Este vorba despre libertatea de gândire, conștiință și credință și libertatea persoanelor de a-și practica individual sau în comun religia, fără deosebire de rasă, de sex și limbă. Acestea constituiseră puncte sensibile

Existaseră și anterior inițiative de punere la aceeași masă a reprezentanților celor două blocuri ideologice și militare. În anul 1964, ministrul de Externe polonez, Adam Rapacki, propusese ținerea sub egida ONU a unei Conferințe cu participarea SUA dedicată securității europene. În luna iulie 1966, la București, Comitetul politic consultativ al Tratatului de la Varșovia adoptase o Declarație care chema la întărirea principiilor independenței și suveranității naționale și la neintervenția străină în afacerile interne ale statelor. Tema coexistenței pașnice a statelor cu sisteme sociale diferite devenise un leit motiv al timpului. Demersurile au culminat cu un Apel către toate statele europene adoptat de Conferința Tratatului de la Varșovia, în luna martie 1969, la Budapesta, pentru organizarea unei conferințe europene de securitate. Apelul a prefigurat temele ce se vor regăsi în negocierile de la Helsinki: renunțarea la utilizarea forței în relațiile dintre statele europene, extinderea relațiilor economice, științifice, culturale și crearea unui mecanism european care să asigure pace și securitate pe Continent⁶.

Statele socialiste fuseseră mobilizate în demersurile lor de preocupări legate de securitate și cooperare. Pentru Uniunea Sovietică, recunoașterea frontierelor existente în Europa reprezenta obiectivul cheie. Ea dorea să scape de umbra de nelegitimătate ce dăinuia asupra încorporării de către URSS a unor state anterior independente, la sfârșitul celui de-Al Doilea Război Mondial. Delegația României a fost activă în Procesul de la Helsinki având ca țintă contracararea aplicării de către Moscova a doctrinei suveranității limitate. În Procesul Helsinki, statele socialiste au „făcut loc” prevederilor privitoare la respectarea libertăților ființei umane întrucât le vedeau drept „literă moartă”. Așa erau pentru ele, atunci, Pactele internaționale privitoare la drepturile omului și seria de alte înțelegeri pe care le semnaseră, iar pe unele le transformaseră în tratate internaționale obligatorii juridic .

Procesul de la Helsinki va avea consecințe neimaginabile. Actul final a creat noi condiții și noi aspirații pentru actele de disidență din țările Europei Centrale și de Est. La 12 mai 1976, Iuri Orlov a înființat Grupul social pentru sprijinirea aplicării acordurilor de la Helsinki în U.R.S.S. A urmat înființarea Grupului Helsinki ucrainean (în noiembrie 1976), a celui lituanian (noiembrie 1976), georgian (ianuarie 1977) și a celui armean (aprilie 1977). Tot în URSS, în ianuarie 1977, a fost creată Comisia de studiu a utilizării psihiatriei în scopuri politice.

Carta 77, mișcarea de opoziție a intelectualilor din Cehoslovacia inițiată în luna ianuarie 1977, s-a constituit și ca o critică a nerespectării de către guvernul de la Praga a Actului final de la Helsinki pe care îl semnase. Inițiative și asociații cu nume precum Comitetul Helsinki sau Mișcarea pentru Libertate Civilă s-au multiplicat în Cehoslovacia, până au ajuns, nota Martin M. Simecka, „atât de multe încât regimul nu le-a mai putut suprima pe toate. Toate erau versiuni diferite ale Cartei 77. Și toate se refereau la Actul Final de la Helsinki”⁷.

ale contenciosului dintre Est și Vest. Comunitățile religioase stabiliseră relații transfrontaliere care conduceau la intervenții ale credincioșilor occidentali pe lângă oamenii politici din unde votau; la rândul lor, aceștia interveneau pe lângă guvernele comuniste pentru a satisface cerințele persoanelor credincioase reprimare în Est.

6 Daniel C. Thomas, *The Helsinki Effect. International Norms, Human Rights, and the Demise of Communism*, Princeton University Press, Princeton & Oxford, 2001.

7 Martin M. Simecka, „How the Helsinki Final Act changed my life”, Eurozine, 16 April 2025 (<https://www.eurozine.com/2025/04/16/how-the-helsinki-final-act-changed-my-life/>).

Protestele muncitorilor polonezi din luna iunie 1976 au fost urmate de crearea, în luna septembrie a aceluiași an, a Comitetului de Apărare a Muncitorilor (KOR). Activitatea intelectualilor din KOR a deschis calea pentru apariția sindicatului Solidaritatea în anul 1980. Solidaritatea, devenită o mișcare politică națională, a fost marele actor al căderii regimului comunist din Polonia și, se consideră, factor major în prăbușirea sistemului comunist european.

În Ungaria, un număr de 34 de intelectuali au trimis o scrisoare de susținere a Cartei 77 din Cehoslovacia imediat după publicarea documentului. Impulsul pe care Procesul Helsinki îl va avea asupra subculturii disidente din această țară și asupra relaxării regimului însuși se va răsfrânge în inițiative precum crearea *Fondului pentru ajutorarea săracilor* (1979). În anii 1980, în Ungaria se va înfiripa o opoziție care a mers de la răspândirea publicațiilor samizdat până la formarea de grupuri cu proiecte politice. Comitetul Helsinki ungar s-a constituit în anul 1989.

În luna februarie 1977, la prima întrunire CSCE care a urmat Actului final, Paul Goma a trimis o Scrisoare deschisă Conferinței de la Belgrad, reușind să obțină susținerea a câteva sute de semnatori. „Mișcarea Goma”, pusă sub egida apărării drepturilor omului a marcat apariția mișcării disidente în România. În același an, Goma a trimis o scrisoare de solidarizare cu semnatorii Cartei 77. Ion Vianu și Ion Negoitescu, doi intelectuali de prestigiu, și-au anunțat solidarizarea cu Mișcarea Goma. Un alt semnatar a scrisorii lui Goma a fost muncitorul Vasile Paraschiv. Acesta va deveni o personalitate eroică a acțiunilor disidente din ultima parte a regimului comunist.

Tot la începutul anului 1977, istoricul Vlad Georgescu a elaborat un „Program al mișcării disidente din România” și alte texte pe care le-a trimis ambasadorului SUA la București, pentru a fi publicate în străinătate⁸. În același an Mihai Botez a făcut publice criticile sale la adresa regimului comunist.

Toți cei numiți anterior au suferit diferite forme de represalii. Însă spiritul contestatar hrănit de Spiritul Procesului Helsinki va evolua cu consecințe ireversibile. Opoziția din România la regimul comunist va crește prin crearea Sindicatului Liber al Oamenilor Muncii din România, în anul 1979, prin recurgerea la disidență, an după an, a altor personalități intelectuale și prin izbucniri colective (revolta muncitorilor din Brașov, în 1987). În luna decembrie 1989 va ajunge la forma supremă, revoluția anticomunistă din care a dus la prăbușirea comunismului din țară.

Întrucât a avut astfel de consecințe, Procesul Helsinki a reprezentat o etapă excepțională a drumului spre eliberarea popoarelor europene; a pus bazele unei lumi mai pașnice.

La împlinirea a 50 de ani de la Actul Final de la Helsinki, Rețeaua Europeană de Memorie și Solidaritate (ERNS), împreună cu organizația Istoricii fără Frontiere (HWB), Universitatea din Helsinki, Fundația Federală pentru Studiul Dictaturii Comuniste din

eurozine.com/how-the-helsinki-final-act-changed-my-life/).

8 Ana Maria Cătănuș, *Vocația libertății. Forme de disidență în România anilor 1970-1980*, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, București, 2014, p. 109.

Germania, Institutul Leibniz de Istorie Europeană (IEG), Rețeaua Religie și Război Rece (ReCoNet) și Fundația Aue au colaborat în organizarea unei Conferințe de celebrare a Marelui eveniment istoric. Conferința a avut loc la Helsinki, între 10 și 13 iunie 2025. Unul din spațiile de întrunire a fost chiar Sala Finlandia, unde cu 50 de ani în urmă, Șefii de stat au semnat Acordurile⁹.

Organizatorii au celebrat Procesul Helsinki oferindu-i această caracterizare:

Totul a început în urmă cu cincizeci de ani, într-o lume divizată, când tensiunile Războiului Rece erau la cote maxime și suspiciunea era o constantă. La 1 august 1975, într-un oraș aflat între Est și Vest, a avut loc un eveniment discret, dar revoluționar: 33 de națiuni, inclusiv rivali din NATO și Pactul de la Varșovia, s-au adunat la Helsinki pentru a semna ceea ce avea să devină cunoscut drept Actul Final de la Helsinki. Nu a fost un tratat, nici un armistițiu. Nu a pus capăt războaielor și nu a redesenat granițe. Dar a oferit ceva, poate, mai puternic – un limbaj nou pentru pace, bazat nu doar pe securitate și suveranitate, ci pe respectarea drepturilor omului, cooperare și dialog. Așa s-a născut „Spiritul de la Helsinki” – o capodoperă diplomatică ce a fisurat Cortina de Fier prin cuvinte, nu prin arme.

Organizatorii au onorat „realizarea diplomatică”, „capodopera ingineriei diplomatice” care a redus tensiunile Războiului Rece și a deschis calea căderii comunismului, îndreptându-și atenția spre contribuția actorilor societății civile și a celor politici la promovarea și integrarea drepturilor omului în Europa Centrală și de Est. Simpozionul a celebrat „spiritul de la Helsinki” căutând răspunsuri la provocările globale actuale. Participanții au fost invitați să răspundă unor întrebări precum:

Cum poate Actul Final de la Helsinki să modeleze procesele de pace de astăzi, în special în legătură cu conflictele în curs (Ucraina, Palestina, Israel)? Ce rol a jucat diplomația în secolul XX și cum a evoluat aceasta de atunci? Cum a influențat Actul de la Helsinki percepția asupra puterii pe care o poate avea diplomația? Ce a însemnat securitatea comună în 1975? Ce înseamnă ea astăzi? Cum a învins spiritul de la Helsinki dictaturile comuniste? Ce rol a jucat societatea civilă? Cum a schimbat acordul de la Helsinki perspectiva asupra drepturilor omului și impactul lor viitor?

Un important obiectiv al simpozionului a constat în aprofundarea relațiilor dintre reprezentanții instituțiilor care se ocupă de istoria secolului al XX-lea: reprezentanți ai organismelor guvernamentale și internaționale, profesori de istorie, persoane interesate de oportunitatea de a-și aprofunda cunoștințele și de a-și îmbunătăți abilitățile. Astfel de conexiuni deschid oportunități pentru parteneriate de colaborare, pentru aplicații și proiecte la care să participe persoane și organizații interesate.

Panelul de deschidere Conferinței a inclus veterani ai diplomației precum Markus Meckel și Michael Žantovský. Istoricii de marcă care au venit la Helsinki, între ei Michael Cotey Morgan și Kristina Spohr, au analizat puterea și limitele diplomației, comparând optimismul prudent al anului 1975 cu realitățile dure ale anului 2025.

Tema religiei a fost dezbătută în panelul moderat de Riho Altnurme și Leon van

9 Al doilea spațiu de întrunire a fost Universitatea din Helsinki.

den Broeke. Sarah Snyder a amintit că fundamentele morale, unele ancorate în tradiții religioase, au contat în mobilizarea disidenței cehe, poloneze și din alte țări europene.

Alte paneluri au examinat modul în care muzeele și instituțiile pot păstra memoria și pot inspira dialogul asupra istoriei. Au fost împărtășite povești de curaj, creativitate și reconciliere. Sesiunile academice au pus în discuție impactul drepturilor omului consfințite în Principiul VII și Coșul III. Între vorbitori s-a aflat Myroslav Marynovych, veteran al Grupului Helsinki din Ucraina.

Participanții la simpozion au avut ocazia să viziteze locuri ale memorie și muzee relevante pentru istoria locală a orașului Helsinki. Reflecția asupra istoriei a continuat prin programe culturale, inclusiv a spectacolelor oferite de adevărate memorii vii ale rezistenței prin muzică, între ei, Ieva Akurātere, Jaroslav Hutka și Stephan Krawczyk.

Pentru a marca în felul ei trecerea a 50 de ani de la semnarea Actului Final de la Helsinki, *Noua Revistă de Drepturile Omului* a cules la Conferința din 10-13 iunie 2025 două lucrări pe care le publicăm în paginile următoare.

NRDO